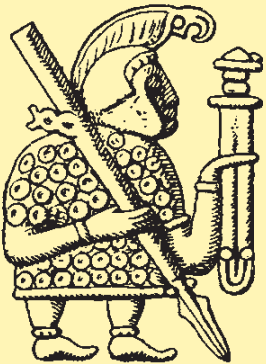

FORN VANNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

2019/3

Utgiven av

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien i samarbete med Historiska museet.

Fornvännen finns på webben i sin helhet från första årgången och publiceras löpande där med ett halvårs fördröjning: fornvannen.se

Ansvarig utgivare och huvudredaktör

Mats Roslund

Vitterhetsakademien

Box 5622, 114 86 Stockholm

mats.roslund@ark.lu.se

Redaktionssekreterare och mottagare av manuskript

Peter Carelli

Vitterhetsakademien

Box 5622, 114 86 Stockholm

fornvannen@vitterhetsakademien.se

Redaktörer

Herman Bengtsson, herman.bengtsson@upplandsmuseet.se

Christina Fredengren, christina.fredengren@shm.se

Åsa M Larsson, asa.larsson@raa.se

Teknisk redaktör

Kerstin Öström

Grävlingvägen 50

167 56 Bromma

kerstin@vinghasten.se

Prenumeration

Vitterhetsakademien

Box 5622, 114 86 Stockholm

e-post fornvannen@vitterhetsakademien.se

Bankgiro 535-3552

Årsprenumeration i Sverige (4 häften) 200 kronor, lösnummer 60 kronor

Journal of Swedish Antiquarian Research

published by The Royal Academy of Letters, History and Antiquities

Subscription price outside Sweden (four issues) SEK 250:–

Box 5622, SE-114 86 Stockholm, Sweden

FORNVÄNNEN började utges av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien år 1906 och ersatte då *Akademiens Månadsblad* samt *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift*, som båda tillkommit under 1870-talets första år. Förutom i Sverige finns *Fornvännen* på drygt 350 bibliotek och vetenskapliga institutioner i mer än 40 länder.

Tidskriften är referentgranskad.

FORNVÄNNEN («The Antiquarian») has been published by the Royal Academy of Letters, History and Antiquities since 1906, when it replaced two older journals which had started in the early years of the 1870s. Outside Sweden *Fornvännen* is held by more than 350 libraries and scientific institutions in over 40 countries.

The journal is peer-reviewed.

ISSN 0015-7813

Printed in Sweden by AMO-tryck AB, Solna, 2019

Obesutten och osynliggjord

En betraktelse över historisk arkeologi på marginalen

Av Pia Nilsson, Eva Svensson & Martin Hansson

Nilsson, P., Svensson, E. & Hansson, M. 2019. Obesutten och osynliggjord. En betraktelse över historisk arkeologi på marginalen. (The invisible subalterns. An archaeological overview). *Fornvännen* 114. Stockholm.

In the 19th and early 20th centuries there were numerous non-proprietors paupers in the Swedish countryside such as crofters, boarders and inhabitants of rural slums. With a change in the heritage legislation, increased possibilities to archaeologically investigate the non-proprietors of the recent past have emerged, but the archaeological material is still both scarce and of a repetitive character. Thus, multi-source methods such as triangulation of written documents, historical maps and archaeological evidence is used to study living conditions in a number of cases. We argue for the importance of archaeology in this context, as there often are arguments against the usefulness of archaeology in a period rich in written sources. We emphasize that archaeology helps provide a more complex picture of the vulnerability and marginalization of poor and paupers. Marginalization could offer new possibilities to the poor and pauper, but also weaker security nets and increased vulnerability. The potential of archaeological studies of landless subalterns can show the multivocality of the lives of the subalterns, in the same way as it shows how the subalterns organized their daily life. We can conclude that much needs to be done on the topic of subalterns, in order to make them more visible and a mainstream topic of historical research. Archeology has a great deal to contribute in this process.

Pia Nilsson, *Arkeologerna/Statens historiska museer, Roxengatan 7, SE-582 73 Linköping*
pia.nilsson@arkeologerna.com

Eva Svensson, *Karlstads universitet, Institutionen för miljö- och livsvetenskaper,*
SE-651 88 Karlstad
eva.svensson@kau.se

Martin Hansson, *Lunds universitet, Institutionen för arkeologi och antikens historia,*
Box 192, SE-221 00 Lund
martin.hansson@ark.lu.se

Inledning

Att vara obesutten, att sakna den livsviktiga rådheden över jordens och skogens resurser, handlade inte bara om själva den odlade jorden utan minst lika mycket om makt, status, sårbarhet och utsatthet. Så länge man var ung, frisk, oskadd och gärna med en efterfrågad kompetens, kunde det möjligen vara en frihetsfaktor, detta att inte vara bunden till jorden. Samtidigt saknades det nätverk och den sociala trygghet en bondesläkt kunde

ge. Hur det var att leva som obesutten under 1700- och 1800-talen är svårt att förstå. Den ekonomiskt, socialt, kronologiskt och regionalt varierade gruppen är i mångt och mycket dold för oss. Vi kan genom enstaka torpkontrakt och boupp-teckningar ana hur vardagen kunde te sig. Men de obesuttna är osynliggjorda på så många sätt. Deras bostäder var enkla och flyttades dessutom ofta – vi ser få spår i landskapet. Deras strategier för att skapa sig bättre ekonomi och kunna påverka

sin och sina barns framtid genom en bred flora av verksamheter syns inte så enkelt i de skriftliga källorna. Här är den kamerale jordägaren oftast i fokus och de underordnade betitlas »pigan», »torparen», »drängen» eller »utfattig». Mer får vi inte veta.

Gruppen obesuttna – män, kvinnor och barn – var omfattande till antalet under 1800-talet (fig. 1, 2 och 5). Deras materiella kulturarv är i lagens mening fullt jämställt med förhistoriska och medeltida lämningar, men trots det är den antikvariska hanteringen ofta summarisk och schablonmässig. Spåren efter en avsevärd del av Sveriges befolkning under lång tid, de obesuttna, underordnade och sårbara, riskerar därmed att försvinna obemärkt.

Syftet med denna artikel är att visa att några av de mest osynliga – landsbygdens obesuttna torpare och backstugusittare – ofta hanteras tveksamt eller otillräckligt i den arkeologiska praktiken. Dessutom vill vi diskutera orsakerna bakom detta vacklande antikvariska intresse, och lyfta faktorer som kan bidra till en förbättrad antikvarisk hantering med målet att ännu bättre förstå och tolka de obesuttnas kulturarv.

Föreliggande artikel är ett resultat av det pågående forskningsprojektet De obesuttnas arkeologi och kulturarv som finansieras av Riksantikvarieämbetets FoU-medel (2017–2019) och bedrivs som ett samarbetsprojekt mellan Arkeologerna/Statens historiska museer, Lunds universitet och Karlstads universitet (Hansson et al. 2018; <http://arkeologerna.com/bloggar/de-osynligas-kulturarv/>). Projektet behandlar de obesuttnas kulturarv i olika sammanhang såsom stad, landsbygd och industriella miljöer under tiden cirka 1700 till 1900 med utgångspunkt i den antikvariska hanteringen. Bakgrunden till projektet är den förändring av kulturmiljölagen som skedde 2014, där årtalet 1850 infördes som tidsmässig hitre gräns för vad som ska räknas som fornlämning. Enligt kulturmiljölagens definition ska en fornlämning bestå av rester efter människors verksamheter under forna tider, den ska ha tillkommit genom äldre tiders bruk, den ska vara varaktigt övergiven, samt ha tillkommit före 1850.

Genom lagändringen är ett betydande antal lämningar som tidigare inte ägnats något större intresse från kulturmiljövård och uppdragsarkeo-

logi nu fornlämningar, och därmed tänkbara föremål för uppdragsarkeologiska insatser. Ofta är dessa »nya» fornlämningar knutna till de obesuttnas kulturarv. Lämningar efter de obesuttnas bostäder och arbete från senare tider har tidigare stått helt utan lagskydd, om de inte varit betydligt äldre än 1850. Detta trots att de representerar tillvaron hos en avsevärd del av befolkningen, och trots att dessa lämningar kan vara kända, värdefulla och viktiga för boende i bygden, för hembygdsföreningar och för många andra eftersom de många gånger har en stark koppling till identitet, historia och tillhörighet.

Men allt blir inte enkelt och tydligt i och med lagändringens definierade gräns, eftersom det inte finns någon möjlighet att med ögonen se exakt hur gammal en torpruin är, eller för att nämna ett par andra kategorier: en kvarnruin, en lintorkningsgrop, en tjärdal eller en kolbotten. Det kan även hända att husgrunden av olika orsaker inte ens syns ovan mark – det förekom att de obesuttnas bebyggelse flyttades tämligen ofta, och det var inte ovanligt att enklare bebyggelse uppfördes helt utan syllstenar (Nordström 1938). Det är helt enkelt svårt att veta på vilken sida om den antikvariska gränsen de enskilda lämningarna ska placeras, samtidigt som bedömningen är viktig och medför betydande juridiska konsekvenser.

Dateringsfrågan har kommit att bli den närmast allt överskuggande faktorn i den antikvariska hanteringen och detta innebär att lagändringen ställer höga och delvis andra krav för dessa kategorier än för förhistoriska och medeltida lämningar som alltid omfattas av lagskydd. För att få en överblick över hur uppdragsarkeologin behandlat denna typ av lämningar har cirka 300 arkeologiska rapporter, författade såväl före som efter lagändringen, analyserats inom projektet. Genomgången visar att få av de obesuttnas bebyggelseämningar dokumenteras genom fullskaliga arkeologiska undersökningar. Den främsta orsaken är att en stor andel, mycket lågt räknat två tredjedelar, av iaktagna torpgrunder inte bedöms vara fornlämningar och den allt vanligaste motiveringen till detta är att de är »för unga». Dessa antaganden om sen tillkomstid motsägs av det faktum att den snabba och omfattande expansionen av obesuttna som inleddes i

Fig. 1. Det här är Jönsamora, Anna Håkansdotter-Andersson. Hon fotograferades år 1905 framför torpet i Södra Jönsatorp, Svenshyttan i Örebro län. Anna representerar de obesuttna: torpare, backstugusittare, inhyses-hjon och städernas arbetare och tjänstefolk, vars kulturarv bör uppmärksammas och lyftas i den antikvariska praktiken. Arkiv: Nordiska museets digitala museum. Licens: CCPDM. —This is Jönsamora, Anna Håkansdotter-Andersson. The photo of Anna in front of her croft was taken in 1905. She represents the subalterns: crofters, lodgers, servants and workers, whose cultural heritage needs to be accepted, made visible and handled by the antiquarian practice.

början av 1700-talet nådde sitt maximum redan vid 1800-talets mitt. Efter detta avtog fenomenet (Wohlin 1908; Elgeskog 1945; Bäck 1992; Gadd 1999). Vad är det då som leder till den antikvariska tolkningen om en sen etablering?

Begreppen

»Obesutten» i den historiska och juridiska betydelsen innebär att man saknar ägande eller långsiktig rådighet över jord. Variationen på upplåtelsekontrakt och villkor var i verkligheten enorm. Begreppet obesutten har inte med bokstavlig jordlöshet att göra, men har en viktig kameral innebörd, det handlar även om status och om villkoren för att utnyttja jorden. Obesuttenheten innebär dessutom mer än bara avsaknaden av en långsiktig förfoganderätt över fastigheten och jorden. Jordägandet var också en nyckel till andelar i samfällda tillgångar, som virke, bränsle, fiske,

kvarnströmmar, jakt och utmarksbete. Dessa tillgångar kunde i många fall ekonomiskt sett vara betydligt mer betydelsefulla än den odlade jorden, och som obesutten saknade man tillgång till dessa (Nilsson 2010 och där anf. litt.). Vi är fullt medvetna om svårigheten att använda ett enda begrepp för att prata om flera grupper människor och dessutom i olika sammanhang och under en längre tidsrymd, men har ändå valt att använda »obesutten» som ett samlingsbegrepp. Det gemensamma är en underordnad beroendeställning vilket ger ökad utsatthet och sårbarhet, jämför det engelska uttrycket *subalterns* (Hansson et. al. 2019 och där anf. litt.).

Så till begreppet »torp» (fig. 1 och 3). I den antikvariska hanteringen används »lägenhetsbyggelse» som ett paraplybegrepp. Med det avses små, oskattlagda enheter som torp, backstugor och tåbebyggelse till exempel, med en rad oli-

Fig. 2. Fattighjon från Jeppetorp fattiggård. Fyra barfota pojkar i slitna kläder, Grythyttan, Västmanland, 1913. Arkiv: Nordiska Museet. Licens: Public Domain. —Four barefoot and very young paupers in 1913.

ka upplåtelseformer. Torp, i betydelsen små jordbruksenheter i beroendeställning gentemot markägaren, bildades redan under medeltiden i Skandinavien. En stor omvandling påbörjades under 1700-talet, och tog riktig fart vid århundradets mitt, och antalet torpare, backstugusittare och inhysesghjon fördubblades fram till 1850. Då fanns lika många bönder som obesuttna i landet, och totalt cirka 100 000 torp. Antalet bönder ökade under samma period med en knapp tiondel (Winberg 1975; Gadd 1999). Från mitten av 1800-talet minskade sedan antalet torpare snabbt, bland orsakerna kan nämnas det laga skiftet, nya jordbruksmetoder, arbetstillfällen i städerna samt emigration. Statarnas antal ökade dock.

Det är sannolikt, utifrån ovanstående diskussion, att majoriteten av de obesuttnas bebyggelselämningar på landsbygden torde betraktas som fornlämningar utifrån kulturmiljölagens årtalsgräns 1850.

Osynliggörandet...

Inledningsvis konstaterades att de flesta av de torplämningar som av olika anledningar berörs av arkeologiska insatser bedöms vara för unga för

att omfattas av lagskydd. Detta trots att det egentligen rimmar illa med den beskrivna expansionen av obesuttna och deras bebyggelse, som i huvudsak upphör vid 1800-talets mitt. Sannolikt är orsaken den ibland svåra, ibland snudd på omöjliga, uppgiften att avgöra ålder och övriga kriterier för lagskydd. Svårigheterna i sig beror på en lång räkka av osynliggörande, från samtid till nutid.

...av samtiden

Att koppla information från skriftliga dokument och kartor till en fysisk plats i terrängen är inte en enkel process. Det är ibland mycket vanskligt att avgöra när ett visst torp byggdes. Praxis vid arkeologiska utredningar är ofta att den bebyggelse som finns med på den Häradsekonomiska kartan från slutet av 1800-talet (den täcker inte hela landet) och där ännu äldre kartor saknas, inte betraktas som fornlämningar. En sådan bedömning är tveksam. Torpexpansionen hade avtagit vid denna tid, vilket betyder att uppförandet av nya torp var ytterst begränsad. De som finns på Häradsekonomiska kartan bör i de flesta fall vara äldre. Dessutom är den Häradsekonomiska kar-

Fig. 3. Vi vet inte hennes namn, men hon hugger ved vid Knagges stuga i Svartarp, Åsle tå, Västergötland. Torp kunde se ut på många sätt, och definitionen mellan torp och backstuga kunde växla beroende på bland annat hur avtalen såg ut. Bilden är publicerad med tillstånd från Ulla-Britt Pettersson, Åsle, Mularp & Tiarps Hembygdsförening. —Her name is unknown to us, but she is working in front of Knagges stuga/croft.

tan helt eller delvis uppbyggd av befintliga äldre, vanligen laga skiftets, kartor (Jansson 1993), vilket ger ännu ett argument för att den lägenhetsbebyggelse som syns här kan vara äldre än 1850. För att avgöra om det handlar om äldre etableringar eller om nybyggen från 1850 och framåt behövs kompetens att söka uppgifter ur skriftliga arkiv.

Den många gånger kortvariga och enkla bebyggelsen, som i det närmaste helt kan sakna spår när husen plockats ner och rivits eller flyttats ett kortare eller längre stycke, försvårar identifiering och tolkning av de spår som eventuellt finns kvar i marken. Till det ibland frekventa flyttandet av själva huset, kommer ett flyktigt namnskick vilket gör det till ett knepigt pussel vid analyser av skriftliga källor. Den svaga kopplingen mellan torpen och deras namn beror delvis på att torpen kunde namnges efter den som bodde där för tillfället, eller efter torparens uppgift. Ett torp kan alltså synas på kartor (det vill säga om det alls

karterades) och i skriftliga dokument under olika namn, eller utan något namn alls utan bara under jordägarens hemmansnamn (Nilsson 2013; Svensson et al. 2018).

De samtida historiska källorna utgår dessutom huvudsakligen från den kamerala ägaren, och torpare och inhysespersoner är schablonmässigt redovisade. Ibland kan de obesuttna nämnas, men ofta utan koppling till ett specifikt torp. Över huvud taget saknar de skriftliga källorna rumslig information, vilket gör kopplingen mellan datering (i källorna), kartuppgifter och fysiska lämningar vanskelig. Torp kunde, som antyds ovan, flytta men behålla sitt namn, eller tvärtom: stå kvar och byta namn.

Till allt detta kommer att den kamerala statusen för bebyggelsen kunde skifta. Samma byggnad kan i historiska källor, i ett längre perspektiv, redovisas som backstuga, torp eller till och med som hemman. Den antikvariska hanteringen tenderar i dessa fall att ta fasta på den högsta nivån i

näringskedjan, dvs. hemmanet. Sannolikt därför att ett hemman är tydligare och enklare att hantera såväl genom kartor och skriftliga källor som antikvariskt och arkeologiskt eftersom det finns en längre vana att hantera dessa, kunskapsuppbyggnaden har nått längre och det finns en vedertagen uppsättning frågor, metoder och analyser.

...av nutiden i den antikvariska praktiken

I Riksantikvarieämbetets (RAÄ) Lämningstyp-lista med rekommendationer för antikvarisk bedömning finns entydiga skiljelinjer mellan by/gårdstomt, lägenhetsbebyggelse, medeltida/förhistorisk husgrund, husgrund från historisk tid, tomtning och terrassering. När det gäller lägenhetsbebyggelse skiljer man dessutom på torp, backstuga och »övrigt», baserat på belägenheten (på enskild eller allmän mark) (RAÄ Lämningstyper 2014).

Dessa på pappret tydliga definitioner kompliceras av tre faktorer. För det första stämmer RAÄ:s definitioner inte överens med samtidens begrepps användning (bl.a. Wohlin 1908, s. 24 f; Elgeskog 1945, s. 19 f; Beronius Jörpeland & Hållans Stenholm 2015, s. 9 f). Nils Wohlin skriver: »Backstugor har under de gångna århundradena betecknat de minsta jordupplåtelseerna. Oftast bara en stuga med ett mindre potatis- eller kålland. Det finns dock ingen skarp arealgräns mellan dem och de mindre torpen. De har obestämbara besittningsvillkor; upplåtelseerna har varit såväl på obestämd, på bestämd tid som på livstid. En iakttagbar skillnad är att före mitten av 1800-talet betecknades ofta små jordupplåtelse på längre tid, men under senare tidsskeden var besittningsrätten vanligen obestämd» (Wohlin 1908, s. 25).

För det andra kategoriseras torp enligt RAÄ endast med upplåtelseavtal som innebär arbetsprestationer, uttolkat som dagsverkstorp. Definitionen formuleras på följande sätt: »Egenskapsvärdet torp används för bebyggelseenhet på enskilt ägd mark där nyttjanderätten upplåtits till torparen som avlöning mot fullgörande av vissa arbetsuppgifter. Många enheter som ursprungligen anlades som torp utvecklades och skattlades senare som självständiga fastigheter. Lämningar efter sådana bebyggelseenheter registreras inte

under lämningstypen Lägenhetsbebyggelse utan skall föras till Bytomt/gårdstomt.» (RAÄ Lämningstyper 2014, s. 47). Alla upplåtelse som inkluderar avtal reglerade med pengar undantas med denna avgränsning. RAÄ:s avsikt med texten är sannolikt inte det, utan den har formulerats för att förtydliga att man uteslutande inkluderar de torp som förknippas med den samhällsklass som kom från landsbygdens tjänstefolk, och som saknade den möjlighet till självständighet som tidigare torpetableringar hade. Den expansion som startade i mitten av 1700-talet hade ingenting att göra med den tidigare torparklass som förknippas med nybyggen och som var ett led i skattläggningen av nya enheter (Wohlin 1908, s. 8 ff). Den äldre tidens nybyggare under 1600-talet och början av 1700-talet hade inte den underordnade status som karaktäriserar nästa torpväg. Den yngre torparklassen var däremot nyttjanderättsinnehavare i beroendeställning, och inte nybyggare. Det är också dessa vi generellt menar när vi talar om »torpare» i dag, tillsammans med säteriernas underordnade torpare. Problemet är bara att avgöra hur de enskilda kontrakten såg ut.

För det tredje är det i fältinventeringsögonblicket närmast orimligt svårt för arkeologen på plats att kategorisera in den byggnadslämning man har framför sig i denna flora av begrepp och definitioner. Det finns gott om kartor, men inte obegränsat och de utgör av flera orsaker inte ett facit. Och skulle det vara så lyckligt att det finns kartor och samstämmiga skriftliga källor, är det ändå en ögonblicksbild som ges. Kameral status och benämning växlade vanligen ofta under en bebyggelses användningstid. Praxis är att man i sådana fall väljer kategorin Bytomt/gårdstomt, om bebyggelsen under en period kan knytas till denna högre kamerala status. Anledningen är sannolikt inte att man finner den »rikaste» perioden mest intressant, utan att denna kategori har en tydligare definition, ett klarare skydd och ett mer etablerat arkeologiskt batteri av frågor och metoder.

Begreppens splittring och vaghet leder alltså till tveksamhet om hur lämningen ska definieras och registreras, kopplat till lagskydd eller ej. Detta påverkar rättssäkerheten och det medför en tvekan om vilken vetenskaplig potential lämningen

har, och därmed vilka frågor och metoder som kan ge mest information vid en arkeologisk undersökning.

...och i arkiv och register

Riksantikvarieämbetets öppna arkiv Fornreg (just nu sker en övergång från de tidigare arkiven FMIS och Samla) kommer enligt uppgift från RAÄ att innehålla de flesta rapporter från arkeologiska uppdrag med beslut enligt kulturmiljölagen när det är fullt utbyggt. Datafångsten är trots detta problematisk. Som framgår ovan bidrar rådande registreringspraxis och begreppsflora till osynliggörandet av de obesuttnas lämningar, vilket man måste vara medveten om och uppmärksam på när man letar information om arkeologiska arbeten som rör de obesuttnas lämningar. I registret noteras ett par nyckelord när arkeologiska rapporter laddas upp. Och i de allra flesta fall finns inte orden torp, backstuga, lägenhetsbebyggelse med bland de ord man väljer, eftersom torpundersökningarna vanligen ingår som en liten del i en undersökning som har ett helt annat, vanligen förhistoriskt, fokus. Att söka i rapporternas titlar är också svårnavigerat, eftersom titlarna gärna handlar om det projekt som kommer att ersätta forn lämningarna, såsom gång-/cykelväg, vindkraft, järnväg eller bergtäkt. Eller så betitlas rapporterna efter undersökningens (förhistoriska) tyngdpunkt. Man är därför ofta hänvisad till fritextsökning, med allt vad det innebär av stora mängder irrelevanta träffar och tidsödande kontroller.

Härtill kommer en registreringspraxis som innebär att varje lämning inrapporteras under eget id-nummer och med egen beteckning. Metoden är inte ägnad att öka förståelsen och bedömningen av värderingen, utan leder till ytterligare fragmentering. Lämningar som, låt säga torpruin, hägnad, lintorkningsgrop eller fossil åkermark, registreras separat och i värsta fall med olika kameral status, vilket gör att sambandet mellan dem inte uppmärksammas tydligt även om de har ett uppenbart funktionellt, rumsligt och kronologiskt historiskt samband. Varken landskapsperspektiv, sociala eller kamerala sammanhang framgår med denna registreringspraxis. Kopplat till de obesuttnas kulturarv kan detta innebära att en enstaka torpruin inte ses i samband med

den kolbotten, den öde åkermark, den kvarnplats, de stenmurar eller den tjärdal som finns i omgivningarna.

Ett tolkat, eller åtminstone uppmärksammat och nämnt, samband skulle dels kunna berätta om de obesuttnas näringsfång och landskapsutnyttjande, dels ungefärligt datera de kringliggande lämningarna om bebyggelse lämningen är daterad. Nu bedöms de var för sig, och generellt räknas inte kolbottnar, kvarnplatser, röjningsrösen, murar, tjärdalar med mera som lagskyddade lämningar om de inte har en belagd tillkomsttid före 1850, och de är oftast inte, eller snarast aldrig, möjliga att datera via kartor och arkiv.

Genom att inte lyfta dessa samband riskerar därmed lämningar som hör samman med varandra att bli bedömda var för sig, och detta avgör om de får lagskydd eller ej. Kort sagt, den lämning som eventuellt undersöks arkeologiskt inför en exploatering av något slag, undersöks som enskilt objekt och hänsyn tas sällan till de befintliga, rumsliga såväl som kamerala, topografiska eller ekonomiska, sammanhangen. Hit hör även sambandet mellan till exempel en (uppmärksammat) byggnadslämning/ruin och (ouppmärksammat) stående byggnader i samma sociala och historiska kontext.

Den rådande modellen bidrar sammantaget, när det gäller insorteringen i arkiv och register, inte till att minska osynliggörandet.

Kan arkeologin bidra till synliggörandet?

Arkeologin är i högsta grad nödvändig och tillför ny kunskap som inte finns att tillgå någon annanstans. Att så inte sker i högre grad beror sannolikt på att den förändrade kulturmiljölagen inte har inarbetats i den antikvariska och arkeologiska praktiken och praxisen ännu, och på att ämneskompetens och arbetssätt hos myndigheter och arkeologiföretag varierar. Av denna anledning vill vi lyfta de brister vi sett, och ge förslag på arkeologiska insatser som skulle kunna bidra till att de osynligas kulturarv bättre tas tillvara. Argumenten för arkeologins potential kan sammanfattas i dessa tre punkter:

- **Arkeologiska lämningar är producerade av människorna själva**

Detta är en avgörande punkt. De skriftliga do-

Fig. 4. En bild av fattigdom? Dessa keramikskärvor kommer från undersökningen av Rosts täppa, Skåne och visar hur ett trasigt kärl lagats genom att man borrar små hål och träcklat ihop delarna.

Foto: A. Knarrström. —A picture of poverty? An attempt has been to mend broken vessels by drilling holes in the sherds to piece them back together.

kumenten rör vissa aspekter av de obesuttna, och är producerade av andra än de själva och för särskilda syften. Det vi har som källa utöver arkeologin är ju egentligen mest husförhållningar och bouppteckningar (om man har tur), och det är nu så många undersökningar som visat att de arkeologiska fynden inte är av samma slag som i bouppteckningarna (Rosén 2001; Welinder 2007; Knarrström 2008; Hansson et al. 2019, och där anf. litt.). Försök att laga trasiga keramikkarl genom att »sy» ihop skärvorna genom att borra små hål längs kanten och träckla ihop dem (fig. 4), skulle till exempel inte noterats i en bouppteckning, men innehåller ändå mycket information. Genom arkeologin kan begreppet fattigdom problematiseras. Arkeologen Annika Knarrström för ett viktigt resonemang på temat, och menar att om fattigdom är utgångspunkten, kommer dessutom grader av fattigdom att synliggöras i kommande torpundersökningar. De fattiga har inte utgjort en homogen massa, utan en högst nyansrik palett av livsvillkor och strategier. För att kunna börja diskutera fattigdom krävs en begreppsapparat och beprövade analysmetoder. Utgångspunkter saknas

inte helt, eftersom man internationellt sett har arbetat mer med fattigdom, liksom med klass och utsatthet (t ex Mrozowski 2000; Mc-Guire 2006). Arkeologerna kan hämta redskap från granndisciplinerna, men måste också fokusera i relation till sina egna förutsättningar, källmaterial och vetenskapliga uttrycksätt. Genom lägenhetsbebyggelserna från 1600–1800-talen finns möjlighet att utveckla hur arkeologin använder, och kan använda, begrepp såsom utsatthet, obesuttenhet och människosyn, på ett sätt som kan omsättas inom arkeologins breda kronologiska och korologiska spännvidd (Knarrström 2017a; 2017b samt där anf. litt.).

- **De materiella lämningarna kan leda till en annan och bredare berättelse än den traditionella**

Den gängse berättelsen och förståelsen om obesuttna i de arkeologiska rapporterna är att det finns mycket liten eller ingen åkermark och att det är fattigt, eländigt, utsatt. Den tolkningen stämmer säkert i många fall. Men samtidigt redovisas dessa arealer bara undantagsvis i rapporterna – vad som är »mycket»

Fig. 5. Fattighjonens vardag är svår att nå, men de kan förhoppningsvis få delar av sin historia berättad med hjälp av arkeologi. Fotot är taget cirka 1905 och visar kvinnan »Spet-Hermanna» vid fattighuset i Skörstorp, Västergötland. Foto: Karl Fredrik Andersson. Arkiv: Falbygdens museum, id 2M16-S0095-32-26. Licens: CCPDM. —The paupers in the poorhouses are hard to find in the written sources. Archaeology is a way to hear their stories.

eller »lite» odlingsmark i en viss landskaps-
typ vet vi alltså inte. Inte heller vad som är
»mycket» eller »lite» fynd. Här vill vi även
poängtera hur väsentlig frågan om vardags-
ekonomin och försörjningsstrategierna är. Det
är frågor som har stor vetenskaplig potential
och som framöver bör ingå tydligare i de ar-
keologiska frågorna, metoderna och tolkning-
arna. Arbetet med att ställa arkeologins resul-
tat mot, och tillsammans med, historiska käl-
lor för att få en bredare bild och kunna få svar
på andra frågor, är således inlett, och behö-
ver utvecklas. Ett exempel att lyfta i detta
sammanhang är undersökningen av torpet
Tågen i Västmanland. Resultatet av de analy-
serade skriftliga källorna kombinerades med
en noggrann arkeologisk dokumentation och
tolkning av torpets till- och ombyggnadsfaser.
Vid denna undersökning fokuserades på just
torpperioden, inte på den gård (hemman) som
senare etablerades och vid undersökningen

överlagrade torpets lämningar (Runer 2011).
Undersökningen visade en bred flora av akti-
viteter. Här fanns kinesiskt porslin, utom-
hushärdar och en eldpall. Fynden är talrika
och varierade och uppvisar en mångfald av
verksamheter, såväl hantverk i skinn/läder,
ben och trä som vävning, jordbruksarbete och
rökning av livsmedel. Kritpipor visar att man
rökte, och hästsko och söm berättar om när-
varon av en häst, egen eller lånad/hyrd.

Många av de arkeologiska fynden och an-
läggningarna kring torpen visar på hantverk
av skilda slag. Tidigare studier visar dessutom
att många hemman med ytterst begränsade
arealer odlingsmark hade en mångfacetterad
ekonomi. Genom kreativa strategier kunde
små gårdar, som låg uselt till med tanke på
odling, klara sig bra genom tillgång till andra
resurser i landskapet (Nilsson 2010, och där
anf. litt.). Mångsyssleriet är även tydligt när-
varande i en nyligen genomförd undersök-

Fig. 6. Den arkeologiska undersökningen visade att torpet Tjuvkil, Bohuslän var en del i en tämligen oländigt belägen samling torp, som etablerat sig i gränstrakterna mellan flera byar och hemman, och som försörjde sig genom en bred flara av verksamheter. Foto: Arkeologerna, SHM. –The excavation of the “Tjuvkil” croft revealed that the inhabitants used a variety of strategies to support themselves.

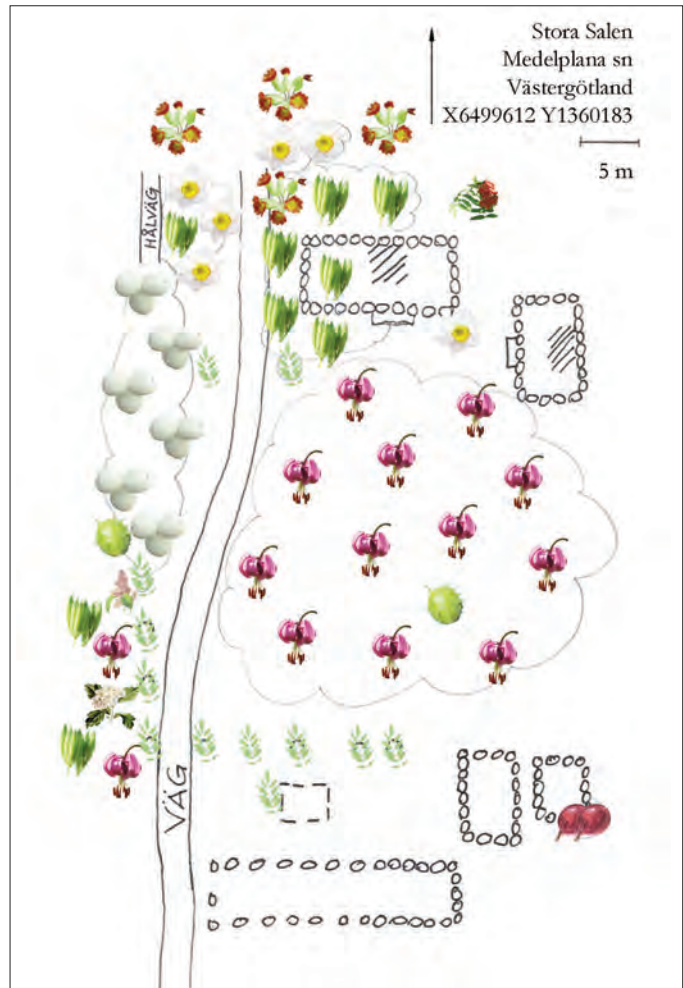
ning av torpet Tjuvkil i Bohuslän (Rosén 2019, i manus; <https://arkeologerna.com/bloggar/1800-talstorp-pa-orust/torpet-tjuvkil/>). Tjuvkil var en del av en oländigt belägen »torpstad», och hade enstaka djur och bara cirka 0,15 hektar åker och 0,35 hektar till bete och slåtter (fig. 6). Uppenbarligen hade man inte försörjt sig enbart på spannmålsodling eller djurhållning. I stället framgår det av det arkeologiska resultatet, inklusive ett ständigt närvarande landskapsperspektiv och en omfattande analys av skriftliga källor, att ekonomin vilat på flera grenar. Ett omfattande smide var huvudförsörjningen, vid sidan av snickeri och linhantering. Den begränsade odlingsarealen talar kanske mot odling av eget lin, men den fullständiga uppsättningen redskap visar att detta varit en viktig del i ekonomin (Rosén, muntligt meddelande 2019). Sammantaget visar detta exempel att de obesuttna, trots Sveriges sena industrialisering, på många sätt var en del av, eller motor i, en betydligt tidigare industrialisering med en utvecklad penningekonomi. Vi börjar kunna ana att de obesuttna hade en viktig del i denna specialisering och kommersialisering, nå-

got som arkeologin i framtiden kan belysa så mycket mer.

- **Det arkeologiska perspektivet rymmer ett kombinerat rumsligt, ekonomiskt och materiellt landskapsperspektiv**

Arkeologin är den enda källan till torplämningsens rumsliga sammanhang. Hur ligger bebyggelsen i landskapet: synlig/manifest/dold, och i förhållande till gränser, till annan bebyggelse eller till kolbottnar, tjärdalar, lingropar, odlingstäppor. Hur har man rört sig, hur såg naturresurserna ut, vilka näringar har man försörjt sig på, hur löste man boendefrågan med inhysespersoner och flera generationer samtidigt – med flera byggnader eller med uppdelning inom torpet? Detta, plus ett biologiskt kulturarv som kan spegla arealer och näringsfång, indikera odlingar med tanke på husbehov, riskspridning eller avsalu, är exempel på frågor som arkeologin har metoder att hjälpa till att besvara. En intressant metod vi vill nämna, är den som utarbetades i projektet Syrener i ruiner (Sköld & Svensson 2008). Metoden innebar att information hämtades från kartor, berättelser, arkiv och fotografier.

Fig. 7. I projektet Syrener i ruiner samlades kartor, berättelser, arkiv, kartor och fotografier till en samlad bild per torp. Den inventering av växter som också skedde, redovisades som på bilden till höger (Sköld & Svensson 2008:89, fig. 53, s. 41). Bilden är publicerad med tillstånd från författarna. Här framgår alltså var de olika växterna fanns, inom vilka »bruksytor» om man önskar använda begreppet på fig. 8. —A survey of plants is an important, but seldom used, way to understand the crofters' possibilities and strategies to use the surrounding landscape.

Dessutom skedde en inventering och kartering av identifierade växter (fig. 7). Målet var att få en så fyllig bild som möjligt av de studerade torpen. Arbetet skedde i kursform inklusive en forskningsundersökning, och var alltså ingen ordinarie arkeologisk undersökning. Metoden prövades dock vid en undersökning vid Kvistberga gård, Västmanland. Här handlade det dock snarast om en dokumentation av växter vid flera torpruiner, kombinerat med en allmän växthistorik och hur de konstaterade arterna traditionellt använts i bland annat medicinska syften, snarare än en koppling till de berörda torparnas ekonomi och vardag (Svensson 2007).

Vi ser ett värde i att inkludera det biologiska kulturarvet, inte minst i en kombination med en sådan kartering av lämningar, bruksytor, riktningar och samband som skedde till exempel i förundersökningen av Rosts täppa i Skåne (Knarrström 2008; 2009) (fig.8). En god väg framåt bör vara att använda de båda metoderna tillsammans, för att få ett ännu klarare underlag som kan hjälpa till att besvara frågor om arealer för spannmål och bete, tänkta avsaluodlingar, delar i självhushållningen eller odling för jordägarens räkning samt den varierade ekonomin i stort. Här finns en stor potential till ökad förståelse om vardagsliv, självförsörjning och odling för avsalu.

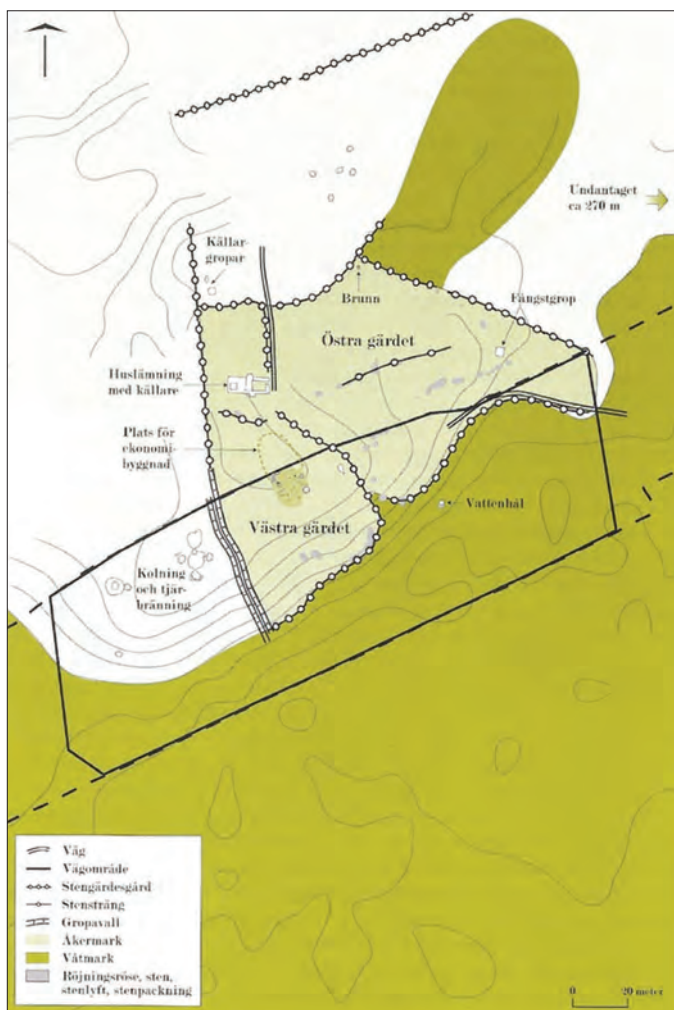

Fig. 8. Vid det arkeologiska arbetet med Rosts täppa, Skåne inkluderades hela torpets närområde i karteringen, och bruksytor, lämningar, gärdesgårdar med öppningar med mera inkluderades. Trots att undersökningsområdet endast rörde en del av torpmiljön omfattade tolkningen en betydligt större helhet (Knarrström 2008, s. 81). En helhet och ett landskapsperspektiv är grundläggande för kunskapsuppbyggnaden om de obesuttas liv och livsstrategier. —The croft at Rosts Täppa, northern Scania. Archaeology shows that the crofters' lodging can be divided into different zones, connected to different types of use.

Nålsögonen

Som beskrivits ovan är arkeologin ett viktigt och användbart verktyg i arbetet med att uppmärksamma, dokumentera och berätta om de obesuttas liv, strategier och materiella verklighet. Avgörande är naturligtvis definitionen, att bestämma om vi står inför en fornlämning eller inte. Det är bara lagskyddade fornlämningar som kan bli undersökta arkeologiskt inför en markexploatering. Kulturmiljölagen kräver att inför ett planerat projekt som en ny väg, järnväg eller större bebyggelse, måste det kontrolleras om fler fornlämningar finns än de som redan är registrerade inom området. Detta första steg i den antikva-

riska processen, den arkeologiska utredningen, är viktigt eftersom det är här avgörandet sker om det kommer att bli någon arkeologisk undersökning eller inte. Arkeologen på plats vid utredningen måste alltså redan i detta skede avgöra om lämningarna i terrängen är tillkomna före 1850, liksom bedöma den efter samtliga krav, rekvisit, som krävs för ett lagskydd.

Syftet med den arkeologiska utredningen är att det, innan bygg- eller vägprojektet fortskrider, ska vara klarlagt vilka fornlämningar som kan beröras. Själva arbetet sker genom fältbesiktning, kart- och arkivstudier och ibland, men inte alltid, med sökschaktning med grävmaskin. I fortsatt

planering kan projektören därmed välja att undvika att skada fornlämningen, eller att ansöka om en arkeologisk undersökning där den dokumenteras och tas bort. Resultatet av utredningen sammanställs i en rapport, som utmynnar i förslag på eventuella fortsatta arkeologiska insatser om platsen kommer att tas i anspråk, alternativt i bedömningen att inga fortsatta åtgärder behövs.

Inom projektet har vi intresserat oss särskilt för arkeologiska utredningar som berört torplämningar, och där dessa bedömts vara »för unga» för att kategoriseras som fornlämningar och därmed lämnats utan fortsatta åtgärder. Ett stickprovsurval av dessa utredningsrapporter har fått tjäna som utgångspunkt för djupdykningar i arkiven, och därför vet vi att avfärdandet som handlar om åldersbedömning inte sällan sker både för snabbt och för ytligt. Många lämningar som otvetydigt borde haft skydd av lagen är därmed redan borta. Sammanfattningsvis finns ett par viktiga nålsögon som måste passeras innan det kan bli fråga om regelrätta arkeologiska undersökningar av torp, och det är, som tidigare nämnts, i utredningen dessa avgöranden oftast sker.

1. Platsen måste upptäckas

För att kunna upptäcka platsen måste den ansvariga arkeologen vara skicklig på att förstå och tolka landskap och lämningar som syns eller anas i marken, och göra en samlad bedömning. Dessutom behövs kunskap i att på allvar läsa, förstå och analysera kartor (inte minst dra slutsatser ur markanvändningsymboler, hägnadssystemen, kartornas färgspråk och texter) och skriftliga arkiv. Man måste också känna till att inte alla torp var byggda på stensyll, att de ofta kunde flyttas och/eller byta namn. Bland de studerade rapporterna finns både exempel på att man avfärdar platser som inte syns ovan mark, och på att man faktiskt ser efter och då inte sällan hittar bevarade lämningar. Arkeologin är det enda sättet att avgöra vilket, och det är i det första utredningsskedet det behöver avgöras. Annars är det för sent. Som ett av flera exempel på hur svårt det kan vara att upptäcka torplämningar kan undersökningen av marknadsplatsen vid Hova, Västergötland, nämnas (Bornfalk Back 2018). De frågor som motiverade de

arkeologiska insatserna var kopplade till 1600-talets marknadsplats, plus förväntade tillhörande byggnader och tullhus. Först vid, eller snarast efter, slutundersökningens fältarbete konstaterades att de grunder och fynd man undersökt, kom från torpetableringar från mitten av 1700-talet och fram till ungefär 1830 och inte från 1600-talets byggnader. Trots gedigna arkiv- och litteraturstudier kunde ingen obesutten bebyggelse här anas i förväg.

2. Lämningen måste dateras

Om då platsen upptäckts, så måste den dateras. Här finns en utbredd och olycklig övertro på kartbilder. En byggnad som är karterad första gången under sent 1800-tal bedöms alltför ofta som ung/icke fornlämning utan rimlighetsdiskussioner, källkritisk kartkompetens, landskapsperspektiv, terrängobservationer eller djupare analys av skriftligt material. Allt detta behöver vi arkeologer generellt utveckla kompetensen i, eftersom det är mycket problematiskt att argumentera för en lämnings ålder och värde bara utifrån dess utseende.

3. Lämningen måste värderas

Om då lämningen hittas, dateras till före 1850 och uppfyller kraven – rekvisiten – i lagen i övrigt, så måste den värderas och bedömas utifrån sin egen vetenskapliga potential och med utgångspunkt från relevanta frågor. Ibland händer det att torplämningen utredningsgrävs, sedan bedöms att arkeologin inte kan ge mer kunskap vilket innebär att resterna efter torpet får tas bort utan någon fortsatt undersökning. Vi ser att detta vanligen verkar bero på tveksamhet om vilka frågor man kan ställa, och med vilka metoder de kan besvaras.

Ytterligare ett problem är fokuseringen på själva husgrunden (fig. 7 och 8). Detta uttrycks tydligt i rapporten *Sörmländska torp i kulturmiljövården*: »Bebyggelsen har vanligen dokumenterats och undersökts på så sätt att den husgrund som utgör boningshuset har rensats fram, mätts in och dokumenterats. Övriga ingående gårdsbyggnader har i varierande grad stått i fokus. I flera fall har delar av gården le-

gat utanför undersökningsområdet. I ett fåtal fall har de synliga husgrunderna utanför undersökningsområdet karterats. Torpbebyggelsen har därmed inte setts som en gårdslämning utan snarare som enskilda husgrunder vilka har behandlats som enskilda objekt. På det sättet har torparnas gårdsbebyggelse bara delvis undersökts även i de fall där hela gårdsmiljön har legat inom undersökningsområdet. Det innebär torparnas hela levnadsmiljöer inte beaktas och kunskapen om dessa blir fragmentariserad» (Beronius Jörpeland & Hällans Stenholm 2015, s. 26). Det handlar således inte bara om att undersöka eller inte, utan även om hur platsens helhet hanteras. Här menar vi att såväl landskapsperspektiv, topografiska förutsättningar, kameralt och socialt ramverk som närmiljöns kultur- och fornlämningar liksom övrig bebyggelse måste beaktas.

Sammanfattande diskussion

Lagstöd finns alltså idag för arkeologiska insatser som rör de obesuttnas liv före 1850, och arkeologin har tveklöst möjligheter att besvara fler och andra frågor än om man stannar vid de skriftliga källorna. Men det måste finnas en vetenskaplig grund och mål, liksom en insikt och metod som ger en verklig kunskapsuppbyggnad. Av de fyra förutsättningar, rekvisit, som behöver uppfyllas för att man ska kunna avgöra om en lämning är skyddad av kulturmiljölagen, är det bara ett som lyfts i arkeologiska och antikvariska sammanhang – åldersrekvisitet. De övriga diskuteras inte, såvitt vi kunnat se. Vad är forna tider och äldre tiders bruk när det handlar om lägenhetsbebyggelse? Torpväsendet och statarsystemet upphörde inte förrän en god bit in på 1900-talet. Är detta gränsen för forna tider för just denna lämningstyp? Hur ska man hantera rekvisiten?

Vi känner en oro för att fornlämningar indelas i två skikt och där lämningarna efter de obesuttnas liv under sen tid inte behandlas på samma villkor som förhistoriska lämningar. Det finns en risk för varierad värdering och lägre acceptans för en tillräckligt hög nivå och omfattning på undersökningen, när samma lag och samma lagskydd tillämpas så olika.

Här kommer ett enda kort exempel, för att någorlunda illustrera vad vi menar. När det gäl-

ler till exempel små mesolitiska fångstplatser är det en självklarhet att väga in landskapsperspektivet, rörelsemönstret och markutnyttjandet i den arkeologiska insatsen och tolkningen. Som motsvarande historiska kart- och arkivstudier ingår här som en självklar och grundläggande del såväl analys av jordartskartor, väderstreck, terrängförhållanden, strandförskjutningsnivåer som i förekommande fall borrhningar i våtmarker för att avgöra om de ursprungligen var sjöar eller havsvikar under stenåldern – något som påverkar hypoteser, frågor, arkeologiska metoder och val av analyser. För yngre lämningar läggs ofta begränsat med tid på dessa kringstudier, vanligen med motivering att det redan finns information i andra arkiv. Här vill vi tillägga att även om det skulle finnas information i skriftliga arkiv, vilket det inte alltid gör, så kan denna snarast tjäna som en av flera källor att hämta uppgifter ur till de arkeologiska frågorna, snarare än att i sig själva ge tillräckliga svar om de obesuttnas liv och levnadsstrategier. Dessutom, om man inte använder de skriftliga källorna vid de arkeologiska insatserna, vem är det då som för samman denna information med de arkeologiska resultaten, problematiserar och för kunskapen framåt? Efter den arkeologiska undersökningen är lämningen borta. Och viktigast, studier av relevanta källmaterial inklusive landskaps- och sociala perspektiv, tillför viktig information som ger ett ramverk till den arkeologiska undersökningen och ger stöd till såväl vilka frågor undersökningen kan och bör ställa, som till tolkningen av resultatet.

Det finns, som vi ser i de arkeologiska rapporterna, två olika linjer. Dels en vilja att bekräfta de obesuttnas fattigdom och torftiga liv, dels ambitioner att förmedla att det nog inte alls var så farligt, torparna kunde råda sig själva och dra vidare om de inte var nöjda. Då kan man fundera på vad som hände när de blev sjuka, skadade och gamla. Vi missar gärna kontrasterna, sammanhanget, vem som tjänade på torparna. Och vilka strategier använde de egendomslösa för att påverka sitt liv, sin ekonomi och sin framtid? Vi bör åtminstone närma oss utsattheten, maktperspektivet och sårbarheten.

Först som sist – det finns goda exempel på arkeologiska insatser som rör de obesuttnas kulturarv och arkeologi, skickliga arkivstudier och

undersökningar som prioriterat just de obesuttnas liv på en plats med lång bebyggelsekontinuitet. Samtidigt är detta med obesuttnas lämningar en ny fornlämningskategori att hantera för myndigheter och arkeologer. Det finns inte samma utvecklade kunskapsuppbyggnad, metod- och analysinsatser som för de fornlämningskategorier vi undersökt länge. På sätt och vis är det ett nytt forskningsfält, som kräver delvis nya metoder men framför allt en ökad kunskap om de ramverk och perspektiv som leder till stringenta frågor. Det finns ett stort behov av målmedveten kompetensutveckling, grundforskning och kunskapsuppbyggnad. Ett gemensamt forum för erfarenhetsöverföring skulle vara ett sätt att gynna utvecklingen inom området, men den rådande konkurrenssituationen inom uppdragsarkeologin är en försvårande och fragmenterande faktor.

Summary

As the examples have shown, archaeological excavations of late remains clearly possess the power to produce new and independent knowledge about the subalterns. In several cases a much more multivocal history from the one presented in the written documents is shown. The material culture should be the main starting point for us as archaeologists when looking for a different history, but used in triangulation with written documents and maps, images.

There are two major reasons calling for an archaeology of these people. First, the Heritage Conservation Act (KML) was changed in 2014, introducing the year 1850 as the dividing line. Remains of activities and constructions older than 1850 can become protected by the Heritage Conservation Act. There are numerous remains connected to the paupers among the “new” protected sites and far too little previous research and method development to meet the challenges on heritage management including rescue archaeology posed by the changed legislation.

Secondly, archaeology can contribute to the topic of the life of subalterns in the 18th and 19th centuries. Even if there is general knowledge today in society that there was great poverty in Sweden only 100–200 years ago, both people and society are starting to forget the histories of the fairly recent poor. Archaeology will allow us to

better understand and remember their living conditions.

Another vital contribution of archaeology is spatiality. For example, it is interesting to note how the subalterns in the countryside often lived isolated in remote locations, far away from villages, manors, and industries. Paupers were clustered in certain areas, they were deliberately made invisible. Archaeology also permits the material remains, houses, fields, and roads to show the space of the subalterns in detail, how they organized it for everyday life. It becomes possible to analyse changes of subsistence, and land use, in different contexts: spatially and chronologically.

Much remains to be done, but some tentative conclusions can be drawn. We see a risk that the later remains, especially the ones connected to the subalterns, are treated differently from prehistoric remains. We may conclude that much needs to be done on the topic of subalterns, in order to make them more visible and a mainstream topic of historical research.

To conclude, there is an urgent need for dedicated research and development in this new field of research in archaeology, but it has a great deal to contribute in this process. The master narratives are challenged.

Referenser

Arkiv

Nordiska museets digitala museum

Litteratur

- Andersson Palm, L., 1991. Det starka bondesamhället. Sjuhäradsbygden 1434–1529. *Folkets historia*. Årgång 19, nr 4.
- Berónius Jörpeland, L. & Hällans Stenholm, A-M., 2015. *Sörmländska torp i kulturmiljövården – ett projekt om torp för Länsstyrelsen i Södermanland*. Riksantikvarieämbetet, FoU-projekt. Rapport 2015:73.
- Bornfalk Back, A., 2018. *Torp och tull i tidigmoderna Hova*. RAÄ-nr Hova 61:1 och Hova 132. Fastighet 5:7, Hova socken, Gullspång kommun, Västra Götalands län. Arkeologikonsult AB, rapport 2018: 3063.
- Bäck, K., 1992. *Början till slutet. Laga skiftet och torpbebyggelsen i Östergötland 1827–65*. Borensberg.
- Elgeskog, V., 1945. *Svensk torpbebyggelse från 1500-talet till laga skiftet*. En agrarhistorisk studie. Lund.
- Gadd, C-J., 1999. Detta är bakgrunden – Svenskt jordbruk och svensk statistik i slutet av 1700-talet.
- Gadd, C-J. & Jorner, U. (red.). *Svensk jordbruksstatistik 200 år*. Örebro.

- Hansson, M.; Nilsson, P. & Svensson, E. 2018. De obe-suttnas arkeologi och kulturarv (ca. 1700–1900). *META* 2018.
- 2019. Invisible and Ignored: The Archaeology of Nineteenth-Century Subalterns in Sweden. *International Journal of Historical Archaeology*. (<https://doi.org/10.1007/s10761-019-00500-3>).
- Jansson, U., 1993. *Ekonomiska kartor 1800–1934*. Stockholm.
- Knarrström, A., 2008. Torpet Rosts täppa: Det lilla i det stora. Anglert, M. & Lagerås, P. (red.). *Människorna och skogen: Arkeologiska platser i Örskälljungatrakten*. Stockholm.
- 2009. Grisavad, Rosts täppa och Carl Jonassons: Arkeologi på torp i Skåne och Blekinge. *Ale, historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge*.
- 2017a. *Lägenhetsbebyggelser cirka 1650–1850 i antikvarisk praktik i Skåne. En förstudie*. Länsstyrelsen i Skåne, Rapport 2017:19.
- 2017b. *Lägenhetsbebyggelser cirka 1650–1850 i antikvarisk praktik i Skåne. II. Fördjupad studie*. Länsstyrelsen i Skåne, Rapport 2017:19.
- McGuire, R., 2006. Marxism and capitalism in historical archaeology. Hicks, D. & Beaudry, M. C. (red.). *The Cambridge Companion to Historical Archaeology*. Cambridge.
- Mrozowski, S. A., 2000. The growth of Managerial Capitalism and the Subtleties of Class Analysis in Historical Archaeology. Delle, J. A., Mrozowski, S. A. & Paynter, R. (eds.). *Lines That Divide. Historical Archaeologies of Race, Class, and Gender*. Knoxville.
- Nilsson, P., 2010. *Bortom åker och äng. Förekomst och betydelse av kvarnar, fisken, humle- och fruktodlingar enligt de äldre geometriska kartorna (ca 1630–1650)*. Uppsala.
- 2013. *En metod för torpens arkeologi?* Opublicerad rapport, Riksantikvarieämbetet UV Öst. Linköping.
- Nordström, L., 1938. *Lort-Sverige*. Stockholm.
- Plattform Kulturhistorisk värdering och urval. *Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*. Riksantikvarieämbetet, rapport 2015-01-19.
- RAÄ Lämningsstyper = Lista med lämningsstyper och rekommenderad antikvarisk bedömning. Riksantikvarieämbetet, version 4.1, 2014-06-26.
- Rosén, C., 1999. Fattigdomens arkeologi – reflexioner kring torpens och backstugornas arkeologi. Arтелиус, T., Englund, E. & Ersgård, L. (red.). *Kring västsvenska hus – boendets organisation och symbolik i förhistorisk och historisk tid*. Göteborg.
- 2001. Arkeologi i arkiven – bouppteckningar och jordfynd i en halländsk by ca 1750–1850. Andréén, A., Ersgård, L. & Wienberg, J. (red.). *Från land till stad: En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*. Stockholm.
- 2007. Torpare och materiell kultur. Welinder, S. (red.). *Torpens arkeologi*. Stockholm.
- Runer, J., 2011. *Tägen. Ett dagsverkstorp från 1600-talet mitt till 1700-talets slut*. Arkeologikonsult, rapport 2011:2351.
- Sköld, J. & Svensson, C., 2008. *Syrenen i ruinen. Kurser om ett kulturarv i grunden*. Kulturmiljövård Mälaren, rapport 2008:35.
- Svensson, C., 2007. *Bland ruiner och växter. Tre bebyggelselämningar vid Kvistberga gård. Arkeologisk slutundersökning*. Västerås kommun, Västmanland. Stiftelsen Kulturmiljövård, rapport 2007:99.
- Svensson, E., Amundsen, H. R., Holm, I., Hulling, H., Johansson, A., Löfgren, J., Nilsson, P., Nilsson, S., Pettersson, S. & Stensby, V., 2018. Empowering marginal lifescapes: the heritage of crofters in between the past and the present. *International Journal of Heritage Studies*, vol. 24, no. 1.
- Welinder, S., (red.) 2007. *Torpens arkeologi*. Stockholm.
- Winberg, C., 1975. *Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturomvadlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen*. Göteborg.
- Wohlin, N., 1908. *Emigrationsutredningen. Bilaga XI. Torpare. Backstugu- och inhysesklasserna. Öfversikt af deras uppkomst, tillväxt och aftagande med särskild hän-syn till torparklassens undergräfvande*. Stockholm.